

PRILAGOĐAVANJE OBRAZOVNOG SISTEMA U CRNOJ GORI KROZ DUALNO VISOKO OBRAZOVANJE – STUDIJA SLUČAJA EKONOMSKOG FAKULTETA U PODGORICI

**Boban Melović¹, Dragana Ćirović², Milica Vukčević³, Slavica Mitrović Veljković⁴,
Dragomir Nikolić⁵**

^{1,2,3}Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet Podgorica, Crna Gora

^{4,5}Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, Srbija

¹bobanm@ucg.ac.me, ²dcirovic@ucg.ac.me, ³milica.v@ucg.ac.me, ⁴mslavica@uns.ac.rs, ⁵nikolicd@uns.ac.rs

Kratak sadržaj: Proces globalizacije, izražena konkurencija i kontinuirane promjene poslovnog okruženja nameću preduzećima sve veću potrebu za angažovanjem ljudskih resursa koji posjeduju razvijene praktične kompetencije, prilagođene specifičnim potrebama njihove djelatnosti. Ovakvi zahtjevi se reflektuju i na proces zapošljavanja svršenih visokoškolaca, gdje se posjedovanje praktičnih vještina i znanja nameće kao ključni preduslov njihove konkurentnosti na tržištu rada. Međutim, u mnogim zemljama, uključujući i Crnu Goru, uočeno je neblagovremeno prilagođavanje obrazovnog sistema novostalim zahtjevima tržišta rada, zbog čega nastaje djelimično nepoklapanje u pogledu kompetencija koje posjeduju svršeni studenti i onih koje od njih očekuju poslodavci.

Kao efikasno rješenje uočenog problema u nekoliko zemalja, poput Austrije i Slovenije, pokazao se sistem dualnog visokog obrazovanja. To je poslužilo kao motiv za pilotiranje ovakvog obrazovnog sistema i u Crnoj Gori, i to kroz implementaciju projekta „Strengthening capacities for the implementation of dual education in Montenegro Higher Education – DUALMON“, sa ciljem prevazilaženja uočenog jaza u pogledu praktičnih kompetencija visokoškolaca i realnih potreba poslodavaca u Crnoj Gori. Stoga, u ovom radu će biti predstavljen način pilotiranja navedenog projekta na Ekonomskom fakultetu u Podgorici, te analizirane ključne pretpostavke njegove implementacije

Ključne reči: dualno visoko obrazovanje, DUALMON, Crna Gora, Ekonomski fakultet, tržište rada

ADAPTATION OF THE EDUCATION SYSTEM IN MONTENEGRO THROUGH DUAL HIGHER EDUCATION – STUDY OF THE FACULTY OF ECONOMICS IN PODGORICA

Abstract: Because of globalization, increased competition, and constant changes in the business world, there is a growing need to hire people who have developed practical skills that are suited to their jobs. Such requirements are also reflected in the employment process for graduates of higher education, where possession of practical skills and knowledge is imposed as a key prerequisite for their competitiveness in the labor market. Many countries, including Montenegro, have experienced significant discomfort in terms of the competencies attained by students and those desired by employers because the educational system has experienced belated adaptation to the new labor market needs.

A system of dual higher education has proven to be an efficient solution to a problem in several countries, such as Austria and Slovenia. This served as motivation for piloting such an educational system, and in Montenegro, through the implementation of the "Strengthening Capacity for the Implementation of Dual Education in Montenegro Higher Education—Dualmon" project. So, in this paper, we shall talk about how the project will be tested at the Faculty of Economics in Podgorica and look at the most important ideas behind its implementation.

Key Words: Dual Higher Education, Dualmon, Montenegro, Faculty of Economics, Labor Market

1. UVOD

Savremeno tržište karakterišu intenzivna konkurencija i brze tehnološke promjene, a otuda i kontinuirane promjene u procesima rada u preduzećima, implementirane kao rezultat njihovog nastojanja da se prilagode novonastalim tržišnim uslovima. Međutim, kontinuirane promjene procesa rada zahtijevaju i obrazovanu radnu snagu sa drugačijim znanjima i kompetencijama, koje treba da budu usklađene sa potrebama poslodavaca (Melović et al., 2022). Međutim, praksa mnogih zemalja, uključujući i Crnu Goru, pokazuje da formalni obrazovni sistem ne karakteriše dovoljna doza fleksibilnosti u pogledu brzine prilagođavanja nastavnog procesa ovim promjenama, zbog čega dolazi do nepoklapanja u pogledu znanja i vještina studenata sa jedne strane i zahtjeva tržišta rada sa druge strane (Ministry of Education, Science, Culture and Sports, 2021).

Prevazilaženje ovog problema većina zemalja je prepoznala u većoj zastupljenosti praktične nastave, gdje se kao najbolje rješenje nametnuo upravo sistem dualnog visokog obrazovanja. Naime, dualno obrazovanje se, prema

Evropskom parlamentu, može definisati kao obrazovni proces u kojem obrazovne institucije i kompanije aktivno učestvuju i sarađuju, te dijele odgovornosti u dijelu osposobljavanja studenata za sticanje teorijskih i praktičnih vještina, koje su im neophodne za uspješnu integraciju na tržištu rada (Chatzichristou et al., 2014). Drugim riječima, ovaj sistem obrazovanja je organizovan na način da studenti, pored teorijskog znanja koje stiču na visokoobrazovnoj ustanovi, istovremeno stiču i praktična znanja kroz rad u kompaniji, odnosno realnom poslovnom okruženju (Pogatsnik, 2019). Međutim, potrebno je napraviti razliku između dualnog obrazovanja i uobičajene prakse studenta u preduzeću. Naime, dualno obrazovanje podrazumijeva uspostavljanje koordinacije i saradnje između visokoobrazovne ustanove i kompanije u procesu obrazovanja studenta, kako bi se u potpunosti uskladio nastavni proces i praktična obuka sa definisanim ishodima učenja na odabranom studijskom programu, što nije slučaj kada je riječ o uobičajenoj praksi, koja podrazumijeva praktičnu obuku studenta u skladu sa potrebama poslodavaca, bez obzira na njegovo formalno obrazovanje i ishode učenja definisane na studijskom programu koji student pohađa.

Polazeći od uočenog nesklada između zahtjeva tržišta rada i formalnog obrazovanja koje studenti dobijaju na visokoobrazovnim institucijama, ali i pozitivnim rezultatima koji su postignuti primjenom dualnog visokog obrazovanja u evropskim zemljama poput Austrije, Slovenije i Njemačke (Dapčević, 2021), sličan projekat pokrenut je 2021. godine i u Crnoj Gori. Riječ je o projektu „Strengthening capacities for the implementation of dual education in Montenegro Higher Education – DUALMON“, čiji je osnovni cilj unapređenje kompetencija diplomaca visokog obrazovanja u Crnoj Gori, kroz razvoj generičkog modela dualnog obrazovanja (DUALMON model) i uspostavljanje zakonskog okvira, kao nužne pretpostavke za uvođenje dualnog obrazovanja na svim visokoobrazovnim ustanovama u Crnoj Gori (Dualmon, 2023). Ovaj pilot projekat se implementira na četiri fakulteta Univerziteta Crne Gore: Ekonomskom fakultetu, Elektrotehničkom fakultetu, Fakultetu za turizam i hotelijerstvo i Fakultetu za pomorstvo. U toku dosadašnje realizacije projektnih aktivnosti, sve četiri univerzitetske jedinice kreirale su specifični model, kao plan pilotiranja sistema dialog visokog obrazovanja. Specifični model, razvijen za potrebe Ekonomskog fakulteta u Podgorici, prikazan je u nastavku rada.

2. STUDIJA SLUČAJA – IMPLEMENTACIJA DUALNOG VISOKOG OBRAZOVANJA NA EKONOMSKOM FAKULTETU U PODGORICI

Osnova za definisanje specifičnog modela dualnog obrazovanja na Ekonomskom fakultetu potiče od akreditacije studijskih programa, te znanja i vještina koje su u fokusu pojedinih modula na ovom fakultetu (Ekonomski fakultet, 2022). Prema poslednjoj akreditaciji iz 2017. godine, osnovne studije ekonomije na Ekonomskom fakultetu se organizuju po modelu 3 + 2 + 3, kako bi se studije uskladile sa načinom studiranja na univerzitetima u Evropskoj uniji i omogućile sprovođenje Bolonjske deklaracije. Na ovaj način je postignuta kompatibilnost sa drugim univerzitetima u Evropi, a stvoreni su preduslovi za bolji protok studenata na evropske univerzitete. Istovremeno, ovo je doprinijelo međunarodnom priznanju Ekonomskog fakulteta, a istovremeno i Univerziteta Crne Gore. Polazeći od ciljeva projekta i načina organizovanja studija, u saradnji sa partnerima, pilot projekat će se realizovati na modulu Mikroekonomija u okviru poslednjeg (VI) semestra studija. Razlozi za donošenje takve odluke su višestruki. Prije svega, modul Mikroekonomija je pretežno fokusiran na privredni sektor, obuhvatajući teorijska znanja iz svih ključnih funkcionalnih jedinica kompanije (kao što su finansije, računovodstvo, marketing, menadžment, itd.), što je u skladu sa potrebama poslovnih partnera. Na ovaj način studenti se usmjeravaju da kroz dualno obrazovanje steknu specifična znanja i vještine koje posebno cijene potencijalni poslodavci, a značajna su za njihovu konkurentnost na tržištu rada. Pored toga, modul Mikroekonomija je zastupljen u poslednjem semestru osnovnih akademskih studija, čime se obezbjeđuje da se u projekat uključe oni studenti koji su već stekli teorijska znanja neophodna za uspješno prilagođavanje radnom okruženju u okviru kompanije i rješavanje realnih poslovnih problema i izazova. Na ovaj način studenti mogu primijeniti stečena teorijska znanja i nadograditi ih praktičnim vještinama stečenim kroz proces dualnog obrazovanja. Konačno, ovo otvara mogućnost kompanijama da ponude zaposlenje studentima, nakon završenih akademskih studija, čime se otvara mogućnost razvoja stručnog kadra koji je prilagođen specifičnim potrebama kompanije (Ekonomski fakultet, 2022).

Specifičnim modelom razvijenim za potrebe Ekonomskog fakulteta radno vrijeme dualnog studenta se raspoređuje nakon sticanja teorijskih znanja predviđenih svim predmetima u okviru studijskog modula Mikroekonomija, na sledeći način (Ekonomski fakultet, 2022):

- Radno vrijeme – svaki dan po 8 časova dnevno, u trajanju od 4 sedmice tokom maja u drugom semestru 3. godine studija, te svaki dan po 4 časa dnevno 2 sedmice u junu.
- Vrijeme nastave – svaki dan po 6 časova dnevno tokom tri mjeseca drugog semestra 3. godine (tj. posljednje dvije sedmice februara i sve sedmice u martu i aprilu)
- Vrijeme učenja – tokom nastavnog perioda (tri mjeseca drugog semestra) svaki dan po 2 časa dnevno, svaki dan po 4 časa dnevno tokom prve dvije sedmice u junu i 8 časova dnevno tokom posljednje dvije sedmice juna tj. u vrijeme trajanja ispitnog roka.

Datim rasporedom predviđeno je da studenti treće godine studija provedu približno 1/3 svog vremena na fakultetu, usvajajući teorijska znanja. Razlog za ovakvu odluku proizilazi iz činjenice da su do tada (tokom prethodne dvije godine i prvog semestra treće godine studija) studenti već stekli sva neophodna teorijska znanja potrebna za

njihovu uspješnu integraciju u radne procese unutar kompanije. Ovo je jedan od najvažnijih preduslova koji moraju biti ispunjeni da bi studenti pravilno razumeli poslovne procese u kompaniji. Procentualni udjeli u ukupnom broju sati nastave, učenja i radnih sati su dati u tabeli 1.

Tabela 1: Procentualni udio ukupnog broja časova nastave, učenja i rada (Ekonomski fakultet, 2022)

Aktivnosti	Br. časova	%
Nastava	330	43.42%
Učenje	230	30.26%
Rad	200	26.32%
UKUPNO	760	100.00%

Praktični rad studenata u kompaniji će se ocjenjivati u sklopu završnog ispita, ili kao cijeli završni ispit, u zavisnosti od odluke profesora na modulu Mikroekonomija. Ovaj modul uključuje šest predmeta, koji su prikazani u tabeli 2.

Tabela 2: Modul Mikroekonomija – predmeti (Ekonomski fakultet, 2022)

Predmeti	Broj časova	ECTS
Finansijski menadžment	3+2+0	6
Ekonomsko-matematički metodi i modeli	3+2+0	6
Preduzetništvo	3+2+0	6
Poslovni informacioni sistemi	3+2+0	6
Upravljanje ljudskim resursima	2+0+0	3
Trgovinski menadžment	2+0+0	3

Odabir studenata, koji će biti uključeni u program dualnog obrazovanja, vršiće se odabirom nekoliko studenata za svaki predmet, koji se ističu po postignutim rezultatima, ocijenjenim na osnovu unaprijed definisanih kriterijuma (Ekonomski fakultet, 2022). Ovo je važno istaći, jer su predmeti obuhvaćeni modulom Mikroekonomija organizovani tako da se svaki od njih može povezati sa određenim sektorom u kompaniji. Imajući u vidu specifičnosti različitih sektora unutar kompanije, važno je naglasiti da će se očekivani ishodi učenja dualnih studenata definisati u zavisnosti od sektora kompanije u kojem će raditi. Izbor sektora u kompaniji u okviru kojeg će student biti angažovan, kao i očekivani ishodi učenja zavisice od sadržaja i ciljeva predmeta za koji je dualni student vezan tokom procesa selekcije. Precizno definisanje ishoda učenja biće odgovornost predmetnih profesora, u saradnji sa mentorom u kompaniji, koji će biti zadužen za praktičnu obuku studenta u preduzeću.

Praćenje napretka dualnih studenata tokom njihove prakse biće odgovornost i profesora i mentora u kompaniji. U cilju što preciznije evaluacije postignutih rezultata, posebna pažnja će se posvetiti praćenju razvoja sposobnosti učenika da rješavaju stvarne poslovne zadatke i izazove u definisanom vremenskom okviru, kako individualno tako i kao član tima. Na ovaj način, nakon završene studentske prakse, biće moguće realnije procijeniti potencijalni doprinos ovog projekta u procesu usklađivanja nastavnih planova i programa sa postojećim zahtjevima poslodavaca i tržišta rada. Dobijeni rezultati mogli bi poslužiti kao polazna osnova za dalji razvoj pravnog okvira dualnog visokog obrazovanja.

3. PRAVA I OBAVEZE UČESNIKA U PILOTU DUALNOG OBRAZOVANJA

Kako je već navedeno, tokom pilot projekta predviđeno je da dualni studenti imaju dva mentora – akademskog i mentora kompanije (Ekonomski fakultet, 2022). Akademski mentori će biti predmetni profesori koji biraju studente prema prethodno objašnjenom postupku. Kompanija sa kojom je potpisan ugovor o obavljanju prakse dualnog studenta takođe je u obavezi da imenuje mentore, koji bi pratili napredak studenta tokom prakse. Akademski mentor daje saglasnost na angažovanje mentora od strane poslodavca, nakon uvida u njegovu biografiju i po potrebi obavljanja intervjua. Akademski mentor i mentor iz preduzeća dužni su da izrade plan učenja za svakog studenta po modelu dualnog obrazovanja, najkasnije mjesec dana od početka nastave u šestom semestru. Pored podataka o poslodavcu i mentoru kompanije, plan učenja mora sadržati i profesionalni profil studenta, kao i ishode učenja koji se moraju ostvariti radom kod poslodavca. Važno je naglasiti da mentor u kompaniji mora imati viši stepen obrazovanja od stepena obrazovanja dualnih studenata, odnosno najmanje diplomu iz oblasti ekonomije (180 ECTS).

Konkretna obaveza, kao i plan realizacije učenja kroz rad biće definisani pojedinačnim ugovorima, koje će Fakultet

potpisati sa poslodavcem i studentom, najkasnije mjesec dana od početka nastave na modulu Mikroekonomija, a u dogovoru sa akademskim i mentorom poslodavca. Nastavni plan i program će sadržati okvir dinamike savladavanja željenih ishoda učenja. Studenti će učiti radeći na projektima koje realizuju poslodavci, pa se ovim planom mora definisati koje projekte poslodavac može prijaviti, te precizirati faze u realizaciji projekta u kojima student mora učestvovati. Istovremeno, student je dužan da vodi dnevnik aktivnosti i da po završetku prakse kod poslodavca napiše izvještaj u kojem će istaći koje je ishode učenja savladao i na koji način (Ekonomski fakultet, 2022).

Tokom pilotiranja programa dualnog obrazovanja, kompanije koje potpišu ugovor o učešću u njegovoj realizaciji i prijemu studenata nisu u obavezi da studentima isplaćuju naknadu za vrijeme provedeno u kompaniji. Međutim, poslodavci će biti u obavezi da izdaju sertifikat studentima po završetku programa dualnog obrazovanja. Potvrda će sadržati informacije o vremenu koje je student proveo radeći, opisu poslova na kojima je student bio angažovan i kompetencijama koje je stekao.

Na samom kraju, važno je istaći da prethodno navedeno čini osnovne principe na kojima će biti zasnovano pilotiranje ovog projekta na Ekonomskom fakultetu. Međutim, uvažavajući potrebe pojedinačnih kompanija koje su partneri u projektu, predviđena je mogućnost utvrđivanja dodatnih prava i obaveza sklapanjem pojedinačnih ugovora na relaciji fakultet – poslodavac – student, koja su u skladu sa prethodno definisanim pravilima.

4. ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada je da pruži uvid u detalje realizacije planiranog programa dualnog obrazovanja na Ekonomskom fakultetu, ali i potrebne izmjene zakonskog okvira. Kao što je već pomenuto, ovaj model će poslužiti za upoznavanje poslodavaca zainteresovanih za učešće u budućim programima dualnog obrazovanja, kako bi mogli da izraze želju za učešćem i definišu broj studenata koje mogu primiti i voditi kroz proces prakse.

Pod pretpostavkom uspješne realizacije ovog pilot projekta, biće potrebno pravnim okvirom regulisati ključna pitanja u vezi dalje implementacije dualnog visokog obrazovanja. Ovdje je važno naglasiti da sistem dualnog visokog obrazovanja još uvijek nije prepoznat u Crnoj Gori, te ga treba prethodno akreditovati. Jedan od važnih rezultata pilot projekta svakako će biti komentari i preporuke sve tri ključne grupe zainteresovanih strana (fakulteti, kompanije i studenti), koji bi trebali poslužiti kao inputi za definisanje zakonodavstva u ovoj oblasti. Uspješna realizacija ovog projekta bi zahtijevala precizno definisanje pravila u pogledu daljeg angažovanja kompanija koje bi bile partneri u realizaciji dualnog obrazovanja, kao i načina odabira i upisa studenata na ovaj vid formalnog obrazovanja.

Istovremeno, važno je naglasiti i da se jedan od važnih doprinosa ovog projekta ogleda i u činjenici da iskustva stečena njegovim pilotiranjem mogu biti od značaja za ostale zemlje suočene sa problemom neusklađenosti sistema visokog obrazovanja i tržišta rada, a koje još uvijek nisu implementirale sistem dualnog obrazovanja.

ZAHVALNICA

Ovaj rad je podržan od strane Fakulteta tehničkih nauka u Novom Sadu, Departmana za energiku, elektroniku i telekomunikacije u okviru realizacije projekta pod nazivom: "Istraživanja u cilju unapređenja nastavnog procesa i razvoja naučno-stručnih oblasti Departmana za energiku, elektroniku i telekomunikacije".

5. LITERATURA

- [1] Chatzichristou, S., Ulicna, D., Murphy, I., & Curth, A. (2014). *Dual Education: A Bridge over Troubled Waters?*. Dostupno na: <https://policycommons.net/artifacts/1338684/dual-education/1947472/> (datum pristupa: 11.01.2023).
- [2] Dapčević, Ž. (2021). *Review of best practices and experiences in DHE*. Dostupno na: <https://www.dualmon.ucg.ac.me/results-and-reports/> (datum pristupa: 11.01.2023).
- [3] Dualmon (2023). Zvanični vebisajt projekta - Objectives. Dostupno na: <https://www.dualmon.ucg.ac.me/project-info/objectives/> (datum pristupa: 11.01.2023).
- [4] Ekonomski fakultet. (2022). *Description and concept of the specific dual models of HEIs*. Dostupno na: <https://www.dualmon.ucg.ac.me/wp-content/uploads/2022/09/4.1.3-Specific-model-Faculty-of-Economics.pdf> (datum pristupa: 12.01.2023).
- [5] Melović, B., Čirović, D., Vukčević, M. (2022). *Dual Higher Education In Montenegro - Opportunities and Challenges*, 7th Conference „MAINTENANCE 2022“, Budva, Montenegro, September 12 - 16.
- [6] Ministry of Education, Science, Culture and Sports. *Draft strategy of higher education of Montenegro for the period 2021-2025*, 2021. Dostupno na: <https://www.gov.me/clanak/nacr-strategije-visokog-obrazovanja-crne-gore-za-period-2021-2025> (datum pristupa: 11.01.2023).
- [7] Pogatsnik, M. (2019). *Measuring problem solving skills of informatics and engineering students*. 2019 IEEE 19th International Symposium on Computational Intelligence and Informatics and 7th IEEE International Conference on Recent Achievements in Mechatronics, Automation, Computer Sciences and Robotics (CINTI-MACRO). IEEE.